

Műhelymunka az újságíró-oktatásban

Nem tagadom, büszke vagyok arra, hogy iskolánk – a Bálint György Újságíró Akadémia – a kezdeményezője, gazdája a hazai újságíró-oktatás legtöbb intézményében haszonnal forgatott könyvsorozatnak, a Sajtókönyvtárnak. Hogy kommunikáció szakos hallgatók államvizsgáján, médiaismeret-ikről számot adó tanárjelöltek szigorlatán az egész országban visszahalljuk az 1994 óta immár hatodik kiadásban megjelentetett *Műfajismeret* meghatározásait és példáit. Hazai viszonylatban nem is olyan régen még kísérletnek szántuk az újságírás oktatását szolgáló, magyar nyelvű segédkönyveket, a Sajtójogtól a Sajtónyelv ismerettáráig, és elmondhatjuk, hogy a sorozat – hála rangos szerzőinknek, az iskolában tanító Bernáth Lászlótól Kapitány Ágnesig és Gáborig, Popper Pétertől Székely Lászlóig – bevált.

De éppen a legsikeresebb, a *Műfajismeret* a bizonyíték rá, hogy tankönyvből legjobb esetben is csak szakmánk elméletét lehet elsajátítani, nem pedig gyakorlatát, nem az írás mesterségét. Írni csakis *írás közben* tanulhatnak a pályára készülők, méghozzá folyamatos és módszeres gyakorlás, szervezett műhelymunka keretében.

Ma már régóta megcáfolt tapasztalat, amire elődeink esküdtek, hogy ilyen „tanműhely” csak szerkesztőségben szerveződhet. Tartok tőle, hogy a miénk volt az utolsó újságíró nemzedék, amelynek még megadatott, hogy mesterei egyenként is hajlandók voltak – illetve ráértek – kezdők kézíratait faragni, csiszolni. A mai rohanó szerkesztőségi életben a laptulajdonosok, szerkesztők és rovatvezetők már lehetőleg készterméket, javításra nem szoruló kéziratot várnak a gyakornokoktól is. Aki az elvárásoknál gyengébben teljesít, nagyon hamar kiesik a versenyből.

Többszertendős szerkesztőségi munka után hozzánk visszalátogató fiatalok is némi nosztalgiával emlékeznek arra az időre, amikor még minden híriük, riportjuk, glosszájuk értő és alapos bírálatot kapott a tanórákon, amikor mindennapos gyakorlat volt a megméretés. Sokaknak ez hiányzik legjobban életük első munkahelyén.

De hol tanulja meg a pályakezdő a híriírás ábécéjét, az interjúkészítésnél nélkülözhetetlen kérdezéstechnikát, ha a szerkesztőségben kritika nélkül közlik (vagy nem közlik) műveit? Nyilvánvaló, hogy még a felkészülés időszakában, az iskolai, egyetemi, főiskolai műhelyekben. A média szakok tanmenetében (jó esetben) kiemelt helyen szereplő műfajismereti órákon. A

gyakorlatnak szentelt idő arányán, az elméleti és gyakorlati ismeretszerzésre fordított energiák megosztásán mindenkor lehet vitatkozni, de úgy gondolom, ez most nem az a fórum, ahol a curriculumok belső arányait vitathatnánk. Azt is csak zárójelben jegyzem meg, hogy tantárgyunk elnevezése, ha nem is félrevezető, mindenképpen hiányos: a műfajismeret a sajtó esztétikája, sőt anatómiája. Megismerése valóban nélkülözhetetlen a pályán. Ám nálunk ez az elnevezés valamiféle gyűjtőfogalommá lett, hiszen ennek keretébe soroltatik a tanultak alkalmazása, az újságírás gyakorlata is. Ezért, ha némileg nagyképpően is hangzik, mégis a gyakorlatban megkerülhetetlen az angol „creative writing” megnevezés.

A mai előadásnak e tantárgy *módszertanáról* illenék szólni.

Alapvetésként fogadjuk el azt, amit Lengyel Péter író, a bölcsészkarai szépírói oktatás didaktikai alapelvéről állított: „A módszer a tolvaj-iskoláé: valaki, aki már elég órát eltöltött a pályán becsstelenségben megöszült fejjel, a kezdővel tarthat a portyán. Nem együtt csinálják: a tanonc dolgozik, és a vén csirkefogó itt-ott ritkán, szakszerű megjegyzéseket tesz. A jelölt saját munkájának példáján próbálja bemutatni a könnyű kéz technikáját. A pancser kiválasztását, a macskatalpú megközelítést, s hogy hogyan kell a végén észrevétlenül tovább passzolni a sajrét. S meg lehet nézni egyedül, közelebbről a múlt nagy csibészeinek egy-egy húzását. Ebben a szakmában – s innen már nem a zsebmetszésről beszélek – a húzások megmaradtak.”

A „húzások” ez esetben nyilvánvalóan a tanulható és tanítható példák: természetesen nem a kriminológia kimagasló fejezetei, hanem kiemelkedő újságírói teljesítmények – Móricz riportjaitól Ady publicisztikájáig, Móra Ferenc vezércikkeitől Bálint György jegyzetéig. Ezeknek a klasszikus szövegeknek példaértékében nagyjából mindenki egyetért. Oktatásuk követelésével az ember tanárként – úgy hittem – nyitott kapukat dönget. Azután kiderült, hogy többen is vannak szakmánk jelesei között, akik vitatják, sőt elutasítják ezeknek a példáknek az oktatását, mondván – ennek semmi köze a modern újságíráshoz. És való igaz: az internetes újságírás például más normák, igények szerint folyik, más a nyelve, mások az olvasó elvárásai. Ez azonban szerintem egyáltalában nem érvényteleníti az elmondottakat. Maksimalisul állítom, hogy az oktatásra kiválasztott példaszövegek nem feltétlenül és nem kizárólag hallgatóink sajtótörténeti műveltségének megalapozását szolgálják, hanem emellett szemléltetőeszközként, modellként (is) használandók. Aki megtanulja szekvenciáira szétszedni és logikusan összerakni az olvasottakat, az nyomon követheti, mit miért kérdez beszélgető partnereitől Kosztolányi Dezső, hogyan építi fel a jelenségtől a lényeghez közelítő jegyzeteit, egy-egy jól választott, eredeti metafora segítségével Bálint György.

De az is igaz, hogy korántsem csak mások – jó esetben a legnagyobbak – szövegeiből, cikkeiből lehet tanulni. Sokszor egy sután megfogalmazott

vagy éppen hiányos hír is alkalmas szemléltetőeszközzé válik az órán, Az ilyen félresikerült közlemények felolvasása egyrészt (és elsősorban) figyelmes olvasásra és kritikai közelítésre szoktatja a hallgatókat. Másrészt még meg is nyugtatja, hogy azért nem csak az általuk fogalmazott mínuszos hírből maradhat ki a hol vagy mikor kérdésre válaszoló, alapvető információ. Megesik ez másutt, „jobb családokban” rangos, országos lapokban is. Tanulmányos is, mulatságos is lehet a hírvásolás normáival ismerkedőknek egy olyan kurta, autentikus hírügynökségtől származó közlemény, amelyben a lead arról informál, hogy „Egészséges, négykilós fiúgyermeknek adott életet Bulgáriában, B. faluban, egy J. D. nevű, kilencvenkét éves parasztasszony”. Aki órán kézbe kapja a nyomtatott (országos lapból tallózott közleményt, az már is örömmel fedezheti fel a hibát, hogy hallgatónk az abszolút érdektelen, mindennapi tényt emeli ki a hír hőségének ugyancsak figyelemre méltó, rendhagyó életkora helyett.

Természetesen magam is elengedhetetlennek tartom a hírték fogalmát taglaló amerikai és hazai definíciók megismertetését, az e körül gyűrűző viták nyomon követését. Ám a kritériumok iskolás felsorolását, szerencsésen egészíthetik ki a klasszikus ellenpélda, például Örkény István valamelyik egyperces híre vagy álhíre.

Íme néhány bevált szöveg tanítható kedvenceim közül:

„Megette a saját lábát

Mendelényi Géza, a Tej és Tejtermék Fölvásárló Központ előadója, kispesti háza kertjében csontig leette a húst saját bal lábáról. Tettének oka: hivatali bosszúságok.

Halált okozó rósejbnit

Özv. Kovács Lőrincné óbudai nyugdíjas az este rósejbnit sütött vacsorára. Alighogy az elsőt megette, gyomrához kapott és meghalt. A boncolásnál a rósejbnin kívül egy csokor hóvirágot, egy OTP kölcsönrel vásárolt KIJEV fényképezőgépet és a Rozsdatemető című regényt találták meg az idős asszony gyomrában. Az orvosok véleménye szerint ezek az oda nem való tárgyak is szerepet játszhattak Kovácsné szerencsétlen halálában.

1949

Rajk László külügyminisztert, a párt régi harcosát, saját kérésére halálra ítélték. A kivégzés a kölcsönös egyetértés és bizalom jegyében folyt le, kis számú meghívott előtt.

Hivatalos kormányközlemény

A kommunizmus eszméinek világméretű győzelme után.

Balog II. István, a bábolnai állami gazdaság lócsutakolója megkezdte rendes évi szabadságát. (Magyar Távirati Iroda)”

*

Az efféle közlemények felolvasása természetesen nem csak derűtséget válthat ki az órán. Okot és mód ad rá, hogy a hírek fogalmazását, az író szóhasználatát is tüzetesen megvizsgáljuk. Nem szólva arról, hogy minden hírben megjelenik cseppben a tenger, a kor, a világ és az újságírói tevékenység úgy, ahogy egy író látja.

A glosszaírás mesterségét és művészetét is érdemes jól választott, a hallgatók tetszésére is számító példákon bemutatni. Diurnus gyűjteménye alapján többi között a napi politikai és az általánosabb érvényű pszichológiai példázat találkozását bizonyíthatjuk. Esterházy Péternél a tömörség a glosszaíró kötelező fegyelmét, a csattanó pedig a legsajátosabb sajtóműfaj irodalomközelségét példázza. Hogy hogyan? A jelen történelme nála belefér egy háromsoros írásba: „Néhány éve Várady Szabolcs autójában maradt a Jugoszlávia térképem. Tegnap visszaadta. Országok mennek, országok jönnek, de a költők megbízhatósága örök.”

De mégsem ez, a mégoly tanulságos, míves, idegen (klasszikus vagy kortársi) szövegek élveboncolása, szétszedése, összerakása, szerkezetének és stílusának elemzése az egyetlen és nem is a legcélszerűbb oktatói fogás. Ennél is lényegesebb az az újságírói tevékenység, amit a hallgatók otthoni feladataik elkészítése és a kész munkák megvitatása közben maguk végeznek. Ennek azonban meghatározott tanrendi és szervezeti feltételei is vannak. Meggyőződésem, hogy újságírást igazán csak kiscsoportokban, folyamatos műhelymunkával, egyéni foglalkozást biztosító (szűk) keretek között lehet – és érdemes! – tanítani. A sajtótörténeti vagy sajtójogi előadások színvonala és főként hatékonysága elsősorban a tanár felkészültségétől, előadásmódjától, másodsorban a hallgató érdeklődésétől és szorgalmától függ. De az újságírónak készülő diákok és pályakezdők nem minden nehézség nélkül megszerkesztett mínusz híreit már egyenként kell megvizsgálnia a tanárnak és az óra résztvevőinek. És nem árt a leadet, a bodyt külön is elemezni, ha a tutor azt akarja, hogy tanítványa ne csak megtanulja, de alkalmazza is a szabályokat.

Csak a közmondás hirdeti, hogy más kárán – példáján – tanul az okos. Újságírást, évtizedes tapasztalatom alapján állíthatom, a kezdő leghatékonyabban saját, közszemlére bocsátott kéziratának kollektív korrekciójából tanulhat. Amikor tegnap még tökéletesnek vagy legalábbis hibátlannak vélt otthoni munkája felolvasását követően tanárai és (vagy) diáktársai a felesleges szavak, mondatrészek kiiktatását sürgetve, fejére olvassák a locsogást, a nehezen összeállt cikk megvalósult kompozíciójának aránytalanságát, esetenként a fogalmazás pontatlanságát. De nem kevésbé tanulságos az sem, amikor a vita résztvevői felszínre hozzák, értékelik azt – a szerző objektivitását, humorát vagy a frappáns alcímeket – ami a tanulócsoporthoz véleménye szerint elismerést érdemel. A glossza ismérvei tankönyvből, jegyzetből is

megtanulhatók, de hogy a gyakorlatban a sok közül melyik napi bosszúságunk válik be glosszatémának, az csak tucatnyi elvetélt vagy eltévesztett glosszakísérlet kudarcát elemezve derül ki.

A glossza persze az a különös műfaj, amelynek témáját, tárgyát a hallgatónak majdnem minden esetben saját magának kell megválasztania. Más műfajoknál viszont többnyire a tanár határozza meg a feladatot. Tapasztalataim szerint azonban itt is célszerű bizonyos szabadságot biztosítani a leendő hírlapíróknak. Tehát elegendő azt megjelölni, hogy készítsenek, mondjuk, egy, az egészségügy valamilyen aktuális problémájához kapcsolódó, azt taglaló interjút. De ezen belül ki-ki maga választja meg, hogy orvossal, nővérrel, kórházigazgatóval vagy az elfekvőben senyvedő beteggel óhajt-e beszélgetni. Hasonló módon szabhat meg a tanár egy-egy közérdekű hívó szót, amikor óra végén előre bocsátja, hogy a következő hét riporttémája például a munkanélküliség. A diák azután eldönti, hogy a munkaközvetítőbe vagy egy munkanélküli romacsaládhoz fog ellátogatni, csődbe ment vállalatnál vagy álláshirdetésre jelentkezők egy csoportjánál érdeklődik.

Elvben elképzelhető lenne, hogy egy teljes tanulócsoport egy időben azonos személlyel készítene interjút, és az órán azt vizsgálnánk, kinek a kérdései a legjobbak, ki csikarta ki a kérdezettből a legeredetibb válaszokat. Ez azonban a gyakorlatban az interjúalany iránt tapintatlanságnak tűnne, kifárasztaná, untatná, és nem is kecsegtetne látványos eredménnyel. Éppen ezért inkább egy *valóságos* személlyel folytatandó *képzelt* beszélgetéshez érdemes, a lehetséges kérdéseket megtervezve közösen körüljárni a témát. Sokszor tíz perc elegendő arra, hogy a hallgatók papírra vessék, mit kérdeznének a kiválasztott, a valóságban többnyire számukra megközelíthetetlen interjúalanytól. A felolvasás módszere ilyenkor gyermekkorunk „ország-város” társasjátékára emlékeztethet: mindig az olvassa fel kérdését, aki még el nem hangzott ötlettel jelentkezik.

Tapasztalataim szerint a hallgatók egy része szívesen szerepel az órán, más része viszont ódzkodik házi feladatának, írásának felolvasásától. Márpedig a majdnem kizárólag írásbeli vizsgákhoz, tesztekkel történő megmérettetéshez szokott újságírójelölteknek is meg kell tanulniuk szerepelni. A felkészülés idején senki sem sejtheti, nem vezet-e az útja már a pálya kezdetén vagy évekkel később a médiához. Nem fogja-e induló nyomtatott sajtós karrierjét rádiós tevékenységre cserélni. De nem csak erről van szó. Minden újságíró tudja, hogy a nyomtatott sajtóban dolgozó pályatársak számára is elengedhetetlen, hogy tudjanak, merjenek szűkebb és tágabb szakmai nyilvánosság előtt (pl. sajtótájékoztatókon) megjelenni, szólni, felszólalni.

A megméretés persze a felolvasás után következik. Ilyenkor a tanár – jó esetben, jó csoportban – egy ideig háttérbe húzódhat, és tanítványaira bízhatja a bírálatot. A diákmunkák kritikussai – akiknek az órán az írások elemzése

során mindent szabad, csak a „nekem tetszett” vagy a „nekem nem tetszett”, érvekkel alá nem támasztott szubjektív minősítés tilos – a viták során egymástól is tanulnak. Elsősorban persze írni, fogalmazni, szerkeszteni. De másodsorban bírálni és – nem utolsósorban – a bírálatot elviselni is.

A tanár számára a legnagyobb öröm, ha tanítványai elveszik a kenyerét, ha órán ők mondják el egymás írásaival kapcsolatban a leglényegesebb kritikai észrevételeket akár a témaválasztással, a szerkezettel, akár az egyes megfogalmazásokkal kapcsolatban.

Tagadhatatlan, hogy nem csak a cikkeknek, a bírálatoknak is kialakulhatnak az egyes csoportokban a *sztereotípiái*. Tanév derekán már megfigyelhető, hogy *A* minden társának írását túl hosszúnak, *B* inkább egyenetlennek tartja, *C* pedig a dolgozatokban előforduló szóismétlések kipellengérezésére specializálódik. Ilyenkor a tanár feladata helyretenni, kiegészíteni a kritikát.

A rossz mondatok korrekciójára viszont általában nem neki, hanem a szerzőnek vagy az írást bíráló társának kell javaslatot tenni. A tanár inkább csak választ a hallgatók által felajánlott variációk között. Megfigyelhető, hogy ha a bírálat tárgya a szóismétlés, az érintett fél majdnem mindig a szó második, harmadik előfordulását igyekszik kiküszöbölni, és meglepődik azon, hogy gyakran az először leírt (később megismételt) szót vagy fordulatot célszerűbb helyettesíteni.

Az írások tüzetes elemzése nemegyszer felér az egyébként természetesen nélkülözhetetlen sajtónyelvi órák tanulságával. Hiszen a diákok itt tanulják meg – saját bőrükön, szövegükön – tisztelni a szavak értékét, hangulatát. Saját mondataikat visszahallgatva értik meg, hogy mi a különbség a *hit* és a *vallás* között, mikor *mosolyog*, *somolyog*, *nevet*, *kacag*, *röhög* vagy *vigyorog* valaki. Milyen stilisztikai megszorításokkal kell élnie a hírszerkesztőnek, ha nem akarja megsérteni az objektivitás sérthetetlen szabályát. Hiszen nyilván egészen mást jelent annak megállapítása, hogy egy tüntetésen ötezren vagy ötvenezen *vettek részt*, vagy ugyanannyian *zarándokoltak el* a helyszínrre, esetleg *csődültek össze* a szervezők hívó szavára. Hogy ugyanaz a jelző, ami egy irodalmi riportban nemcsak megengedhető, de hangulatos, eredeti, és meghökkentő, egy tárgyilagos eseménytudósításban stílusterésnek hat.

Sokszor csapnak össze órán a nézetek a szlengszavak használata körül. Mikor megengedhető riportban, interjúban a köznyelvinél lazább, esetenként akár triviális stílus, milyen mentséget, vagy magyarázatot kínál, ha az újságíró megszólaltatott partnerének *saját* szavaira, az elhangzott (és magnón is szereplő) szövegre utal. Ilyenkor a tanárnak előítélet-mentesen, és a készülő írástervezet közlési fórumát is tekintetbe véve kell döntenie, anélkül, hogy saját nézeteit és stílusát erőltetné rá a nála nemzedékkel fiatalabb, tehát más nyelvi közegben nevelkedő diákra. Bevallom, hogy ha egy hallgatóm általam nem ismert szót, kifejezést használ – mert ez is előfordul – *megszavaztatom*

a társaságot. Az a kifejezés, amit csak a szerző ismer és használ, a szöveg közérthetőségét kérdőjelezi meg. Ám ha a csoport fele, harmada ismeri, sőt használja is a vitatott szót, akkor a tanárnak kell örülnie, hogy újra tanult valamit a fiataloktól.

Az a szolidaritás és az az egészséges versengés, ami nálunk a műfajismereti órákon rendszeresen kialakul, nyilván még magasabb szintet is elérhetne, ha módunk lenne kitágítani a falakat annak érdekében, hogy hallgatóink közös élményévé válják az anyaggyűjtés, a riportkészítés. Ehhez persze érdemes lenne a nálunk gazdagabb, nagy hagyományú oktatási intézmények közös élmény- és anyaggyűjtő módszereit is átvenni. Günther Wallrafftól, a zseniális német riportertől tudom, hogy tanítványai időről időre együtt is megmerítkeztek a valóság sűrűjében. Közös (és nem formális) gyárlátogatásaik egyéni feldolgozása kiváló iskolája volt a riportírásnak. Ilyen alkalmakkor megmutatkozott az egyes hallgatók társadalomismerete, érzékenysége, kíváncsisága, kapcsolatteremtő ereje és íráskészsége is. Az oslói újságírófőiskola diploma előtt álló hallgatói rendszeres két-három hetes közös külföldi tanulmányutakon ismerkednek meg a kiválasztott távoli ország nevezetességeivel, kultúrájával, társadalmi problémáival és fiátalságával. Még mielőtt géphez ülnek, már menet közben módjuk van rá, hogy megfelelő tanári irányítással szelektálják is a későbbiekben megírásra érdemes anyagot. Az eredmény – gondolom – ilyenkor a legjobb érv a hallgatóság körében feletőbb népszerű módszer (és az ehhez szükséges befektetés) igazolására.

Az elmondottakból félreérthetetlenül következik, amire már korábban is utaltam, hogy írni tanítani csak kis csoportban lehet. Tanárnak is, diáknak is tudomásul kell vennie, hogy a felsőoktatásban résztvevők számának folyamatos emelése lehet fontos politikai, stratégiai cél, ám az iparszerű és volumenű diplomagyártás technológiája kivédhetetlenül eltér (és el is fog térni) a szoros tanár-diák kapcsolatra építő, mindkét féllel szemben maximális intellektuális igényeket tápláló szakmai elitképzéstől.

Elméleti vagy történeti ismereteket minden szinten lehet prelegálni. A zsúfolásig telt tanterem még egyaránt inspirálhatja is a tanárt és a diákot. A bölcsészkar hajdani, jó emlékezetű hatos termében Lukács György éppúgy telt ház előtt mondta, motyogta az esztétika történetét Kanttól Hegelig, mint Füst Milán, akinek esztétikai show-műsorain soha nem lehetett egyetlen tüt sem leejteni a zsúfolt tanteremben. Még arra is emlékszem, amikor a frissen átkeresztelt Marx Károly Közgazdasági Egyetem lovárdányi tantermébe sem fértünk be a pártpolitikus tanár előadásain, és ezért a katedrára elhelyezett mikrofonon közvetítették a tant a tanár nélküli előadóterembe szorult diákság okulására. Legfeljebb a szemináriumokon alakulhatott ki, ha egyáltalán kialakult, valamiféle személyes kapcsolat. De boncolni már akkor sem fal-kában tanították a medikusokat, és a Zeneakadémián is személyre, hangra

szólóan alakították ki hangképző módszereiket a legfelkapottabb élettanárok. Miért éppen az újságírás gyakorlata lenne kivétel?

Sajnálatosnak érzem, hogy sokszor éppen a szakmai oktatás elitjét jelentő egyetemi és főiskolai médiaoktatásban érvényesülnek napjainkban – anyagi érdekből – az ezzel ellentétes tendenciák. Márpedig piacorientált képzés ide, fejkvóta oda – eredményes újságíró-oktatást nem lehet nagyipari módszerekkel végezni. A kiscsoport a mi legnagyobb luxusunk, és ennek érvényre juttatását, megvédését talán könnyíti, ha azzal fejezem be, hogy a mi taneszközünk, *a szöveg* viszont nagyságrenddel olcsóbb a többszertendős számítógépnél is. Ha nem félnék, hogy ezzel magát a módszert is lejáratom, még azt is megkockáztatnám, hogy nekünk, akik újságírást, műfajismeretet, creative writinget tanítunk – legfőbb szemléltetőeszközünk ingyen van.

Csak felhasználása, alkalmazása kerül esetenként bizony sok munkába.